

Almási Gábor: A Secretissima instructio (1620)**A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében**

Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014, 233 l.

Egyszerre forrásközlés és egy hozzá kapcsolódó, nagyon izgalmas, részletes esettanulmány Almási Gábor kötete, amely tematikájában a tavalyi Bethlen Gábor-emlékévhöz kötődik. A szerző a kolozsvári Bethlen-konferencián (2013. október 24–26.) számolt be először nyilvános fórumon új kutatásairól, amelyek a harmincéves háború elején keletkezett röpirat hátterét, keletkezési körülményeit vizsgálják. Ezt megelőzően, szintén az ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke által megjelentetett, az említett konferenciával megegyező című tanulmánykötetben publikálta azon tanulmányát, amely az itt közölt szövegnek is az egyik értelmezési keretét adja (*Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában = Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor, Kees TESZELSZKY, Bp., ELTE BTK–Transylvania, 2013, 311–366).

A kötet végén, eredeti latin nyelvén, valamint magyar fordításban közölt *Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava Friderico V. Comiti Palatino Electori data ex Gallico conversa, ac bono publico, in lucem evulgata Anno MDCXX*, azaz *V. Frigyes palotagrófnak és választófejedelemnek átadott legtitkosabb francia-brit-holland tanítás* harmincnégy rövidebb fejezetből áll. Már megjelenésének évében mintegy húsz kiadást megért, de kéziratos másolatokban is terjesztették és fordították.

A korszak egyik legtalányosabb röpiratának szerzőjét homály fedte mindezidáig, ám Almási könyvének csupán az egyik erénye, hogy a proveniencia kérdését megnyugtatóan rendez. Mire eljut ugyanis addig a „kegyelmi állapotig”, hogy teljes biztonsággal kijelenthesse: a mű szerzője a korszakban a spanyol udvartól évjáradékban részesülő, német származású, de Itáliában élő, rendkívül tehetséges és termékeny tudós, humanista és bértollnok, Kaspar Schoppe (1576–1649), addigra olyan mélységben kell beleásnia magát a harmincéves háborút övező hatalmi és felekezeti küzdelmek történetébe, az átalakuló politikai nyilvánosság és kommunikáció kontextusába, illetve a személyi viszonylatok bonyolult hálózataiba, hogy az a komplex kép, amiben az olvasó ezen vizsgálódások eredményeként részesül, rendkívül imponáló. S noha a szakirodalom sok korábbi félreértését tisztázza, egyúttal továbbgondolásra is késztet.

A korábbi félreértések között az eddigi attribúciós kísérleteket említhetjük, közülük is első helyen azt a hipotézist, amely a kiadvány szerzőjét Pázmány Péter közvetlen környezetében kereste, Alvinczi Péter egykorú vitairatából kiindulva (*Macchiavellizatio qua unitorum animos Iesuaster quidam dissociare nititur*, 1620 [RMNy 1207]), aki szintén a Magyarországról Bethlen hadjárata miatt elmenekült jezsuiták körében vélte

megtalálni a Pfalzi Frigyes (1596–1632) választott cseh királyt nyíltan machiavellizmusra buzdító, s eredeti szándéka szerint a protestáns oldalt éppen ezzel megosztó és ellehetetlenítő irat forrását. Almási ezzel szemben a szöveg alapján bizonyítja, hogy annak írója semmiképpen nem lehetett magyar, igaz, az abban közölt, a török-szövetség „igazi” arcát illusztráló, két Bethlen Gábor-levél (az elsőt 1616-ban Lippáról, a másikat pedig 1619-ben Pozsonyból keltezi a fejedelem) feltehetően magyar közvetítéssel, alkalmasint valóban Pázmány Péteren keresztül kerülhetett a szerző kezébe, akinek személyazonosságát nem mellékesen oly módon sikerül megállapítania, hogy egyúttal a *Secretissima instructio* szövegének megtalálta a Magyarországon minden bizonnyal alig ismert, valtellini háborúban keletkezett és egyértelműen Schoppéhoz köthető, kivonatos változatát is. Ennek ismertetése során felvázolja a spanyol fennhatóság alatt lévő milánói hercegség és a szomszédos protestáns svájci tartomány kiélezett viszonyát, illetve a már bemutatott magyar szál mellett a kontextualizáció harmadik aspektusát: Schoppe életrajzát és életművét.

Az élete során közel száz, igaz, többnyire névtelen publikációt „kitermelő”, fiatalkorában a nagy katolikus egyháztörténész, Cesare Baronio (1538–1607) titkáraként is tevékenykedő Schoppét az 1610-es évektől kezdve, úgy tűnik, komolyan foglalkoztatta Machiavelli rehabilitálásának gondolata. Ennek esélytelenségét vélhetően maga is belátta, ám a machiavellizmust legalábbis olyan kétélű kardként használhatta, mint tette azt a röpiratában megidézett Bethlen a törökbarátsággal. Az erdélyi fejedelem számára ugyanis a török szövetség egy-

szerre képezte hatalmának gyakorlati alapját, s nyújtott ellenlábásainak – elméletben – állandó támadási felületet. Schoppéval a helyzet ennek fordítottja volt: Machiavelli mint politikai elméletíró a legfőbb példaképet jelentette számára, ugyanakkor a politikai gyakorlatban a protestánsok ellen bármikor bevethető fegyverként élt a vulgár-machiavellista vádakkal. E gondolat mentén továbblépve, a kontextualizálás negyedik aspektusát a mű szűkebb és tágabb értelemben vett utóélete jelenti. Almási itt mutatja be Schoppének a röpirat keletkezése előtt és közvetlenül azután megszülető politikaelméleti munkáit (*Machiavellica: hoc est apologia duplex; Chiragogia regia*), a röpirat nyomában az idős Paolo Sarpi (1552–1623) által megfogalmazott velencei álláspontot, valamint a Magyarországon, Alvinczi Péter és Balásfi Tamás által vívott „penaháborút”.

E rendkívül invenciózus, a legmodernebb szakirodalmat felvonultató, részletgazdag elemzést követi a tulajdonképpeni szövegközlés, amit a szerző alapvetően négy nyomtatott kiadás (1620, 1621, 1627), valamint három kéziratos másolat alapján kritikai igénnyel állított össze, ám ami nélkülözi a valódi kritikai apparátust. Kérdés persze, vajon érdemes lett volna egyáltalán az összes fellelhető nyomtatott példány és kéziratos másolat alapján megkísérelni egy lachmanni értelemben vett *stemma* kidolgozását, hiszen a számos, különböző európai könyvtárakban fellelhető változat valójában számottevően csak helyesírásában és központozásában különbözik, a szöveg pedig – bár bőven tartalmaz fikciós és szarkasztikus elemeket – nem annyira irodalmi jellegű, hanem inkább referenciális olvasatban értelmezhető.

A magyar fordítás néhol talán körülményes (a szögletes zárójelben közölt kiegészítések egy részét minden bizonnyal el lehetett volna hagyni), de alapvetően korrekt és pontos. A XIV. fejezetbe illesztett, említett Bethlen-leveleket az egykorú magyar kiadásuk (*Magyar országnak mostani állapotjáról egy hazája szerető, igaz magyar embernek tanáchlása*, h. n. 1621 [RMNy 517]) alapján, modernizált helyesírással közli a szerző. A mellékletben mindezeket túl további három, latin nyelvű dokumentumot találunk, amelyek mintegy keretül szolgálnak a *Secretissima instructio* számára: az első Schoppe 1613-ban írt részletes beadványa a császárhoz, amelyben a protestáns német fejedelmek legyőzésének és áttérítésének módozatait boncolgatja, a második a röpiratunk közvetlen előzményének tekinthető *Instructio Praedicantium Rhaeto-Venetorum* 1620-ból, a harmadik pedig egy Schoppe-levél ugyanabból az évből, de már a fehérhegyi csata után, ismét csak Ferdinánd császárhoz címezve, amelyben Schoppe a kialakult helyzetet értékeli.

Egyetlen kritikai észrevételt lehet csak megfogalmazni, ám ez tulajdon-

képpen a kötet egészére vonatkozik: a befejezetlenséget. Ez nem csupán az összefoglaló irodalomjegyzék és a mutatók hiányát jelenti, ami az egyébként valóban rendkívül tekintélyes, feldolgozott anyagot áttekinthetővé és könnyebben kereshetővé tenné – hanem a néhány helyen csak vázlatosan felskiccelt, vagy (talán hely- vagy időhiány miatt) félbehagyott témákat, mint a harmincéves háború kezdetének politikai és történeti hátterét vagy az ebben végighúzó, különböző magyar szálak kérdését. Ez persze nem róható fel teljes mértékben a szerző hibájául, hiszen, különösen az utóbbi esetben, még alap kutatások folynak vagy egyenesen hiányoznak, s az egyetlen röpiratra koncentráló műtől talán nem is várhatjuk el, hogy részletekbe menően ismertessen a szöveg hátterét, kontextusát érintő alapproblémákat, vagy egyenesen megoldja azokat. Almási Gábor munkája ezzel együtt mind módszerében, mind szemléletében példaértékű, számos eddig megoldatlan kérdést tisztáz, egy esetleges későbbi, angol nyelvű változatban pedig minden bizonnyal pótolni tudja majd a fent jelzett hiányosságokat.

Petneházi Gábor

Szabó Ferenc: Krisztus és egyháza Pázmány Péter életművében

Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan Kiadó, 2012 (Jezsuita Könyvek – Isten és Tudomány. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 11), 483 l.

Szabó Ferenc legújabb Pázmányról szóló könyve a Jezsuita Könyvek *Isten és tudomány* sorozatában jelent meg, a sorozatszerkesztők rajta kívül Bartók Tibor, Horváth Árpád és Vízi Elemér jezsuiták; a kötetet Nemeshegyi Péter SJ és Török Csaba lektorálta. A szerző a könyv megjelenése előtt arra kért, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének sorozatába is illesszük be a kötetet, hiszen e sorozatban indulása óta, az utóbbi 14 esztendőben több, a Pázmány-kutatást reprezentáló kiadvány jelent meg. Együttműködésünk fontos állomása volt, amikor kiadásra átadta Öry Miklós (1909–1984) *Pázmány Péter tanulmányi évei* című könyvének a szerző által pótlapok befűzésével kéziratossan kiegészített munkapéldányát, amely 2006-ban meg is jelent említett egyetemi könyvsorozatunkban.

Jelen kötet számos tudománytörténeti adatot tartalmaz a Pázmány-kutatással kapcsolatban, s ez lehetővé teszi, hogy a monográfia létrejöttének útját végigkövethessük a megjelenésig. A szerző leírja, hogy Öry Miklós kutatásaival hogyan ismerkedett meg, miként dolgoztak együtt 1979-től 1984-ig, Öry haláláig, hogyan vált kutatói hagyatékának örökösévé. Öry Miklós szisztematikusan, a kronológia rendjében kívánta feldolgozni Pázmány életművét. Az, hogy „csak” a tanulmányi évek feldolgozását tudta kiadni egy 150 oldalas könyvben (a tanulmányi évek feldolgozása Fraknói Vilmos monográfiájában 10 oldalt, a kis szövegtükörrel megjelent Sík Sándor-féleben 20 oldalt tesz ki),

azt is jelentette, hogy fontos alapját vetette meg a további kutatásoknak. Mutatja ezt az a 100 oldalas bevezető tanulmány, amit Szabó Ferencsel együtt készítettek az 1983-ban megjelent, Pázmány válogatott műveit tartalmazó háromkötetes szövegkiadáshoz.

Szabó Ferenc számára meghatározó volt az Öry Miklóssal való közös munkálkodás. Az elmúlt két és fél évtizedben Öry kutatásaiból kiindulva, de immár önálló útra lépve és saját alapkutatásokat végezve dolgozta fel Pázmány teológiáját, ezen belül krisztológiai és ekkleziológiai tanítását. Minthogy Pázmány teológusi, filozófusi, irodalmi, egyházszervezői és térítői tevékenysége a 17. század első harmadában középponti helyet foglal el a magyarországi irodalom- és egyháztörténetben, ezért különösen nagy jelentőségű a most megjelent kötet, amely közelebb visz az életmű belső logikájának megértéséhez. A szerzőnek mind *A teológus Pázmány* című monográfiája (Róma, 1990; Bp., 1998), mind e könyve a szó szoros értelmében hiánypótló munka.

A könyv három nagy fejezetből áll. Az első rész (*Pázmány Péter helye a kortárs teológiában és teológiájának fejlődése*) Pázmány utolsó nagy művéig, a *Prédikációkig* kíséri végig teológiai nézeteit, tekintést adva olyan kérdésekre, mint viszonya Szent Tamáshoz, Bellarminóhoz, Suarezhez, Gregorio de Valenciához és Gabriel Vasquezhez.

A második rész (*Krisztus misztériuma Pázmány életművében*) a krisztológia szín-

te teljes dogmatikatörténetének fényében veszi vizsgálat alá Pázmány felfogását, a bibliai gyökerektől kezdve Szent Ágostonon és a khalkedóni zsinaton (451), majd Szent Tamáson keresztül a reformáció felfogásáig. A szerző végigköveti a dogma kezelését Pázmány magyar nyelvű műveiben is, főként a *Kalauzban* és a *Prédikációkban*. A lelkében jezsuitának mindvégig megmaradó Pázmány számára Krisztus létezése meghatározó élmény, krisztológiáját áthatja ennek az élménynek a közvetítési szándéka, így a lelkiséget nála a krisztológiában kell keresni.

A könyv harmadik részében (*Krisztus igaz egyháza*) Pázmány ekkleziológiájának részletes elemzését kapjuk. Az egyháztani kérdés részletes kifejtésével Pázmány magyar nyelvű írásaiban, vitairataiban is foglalkozott, az egyház mint tanítóhivatal „elismertetését” ellenfelei számára mindvégig nélkülözhetetlennek tartotta, sőt 1626-ban egy önálló művet is szentelt az egymástól elválaszthatatlanul létező két problémakörnek, a „gyökérkérdésnek”. A *Szentírásról és az anyaszent-egyházról* címmel jelent meg ez a műve, amely nem véletlen, hogy két évvel Kálvin *Institutiójának* Szenci Molnár Albert által készített magyar nyelvű fordítása után látott napvilágot. Ezt a tényt Pázmány meg is említi írásában, s művében elsősorban Kálvin felfogásával száll vitába. Szabó Ferenc könyvének elemző részeit az egyháztani kérdéseknek a trentói zsinattól a II. vatikáni zsinatig való áttekintésével zárja. Utolsó fejezete, *Az ökumenikus teológia felé* pedig megmutatja Pázmány „modernségét” a kérdésben, amire az alábbiakban még utalunk.

A kötet témaválasztásánál és terjedelménél fogva is érdemes arra, hogy mérlegre tegyük a teljes eddigi Pázmány-

szakirodalmat figyelembe véve. A kutatás legjelentősebb mérföldkövei, mint Fraknói Vilmos és Sik Sándor monográfiái, Bitskey István prédikációkról szóló könyve, Öry Miklós tanulmányi évekről szóló műve után is hiány maradt a Pázmány-kutatásban, ez pedig a teológiai művek feldolgozatlansága volt. Míg a filozófus Pázmányról 1937-ben két ismertető könyv is megjelent (Félegyházy József és Gerencsér Istváné), a teológus munkásságáról egyetlen alapos és mély feldolgozás sem készült. Magam az 1980-as években áttanulmányoztam néhány kézíratos disszertációt a pesti Hittudományi Akadémián, de ezek is inkább ismertetések, mint mélyreható elemzések voltak, hiszen céljukat ezzel elérték.

A teológiai kérdések feldolgozatlansága annál is szembeszökőbb volt, hiszen Pázmány grazi előadásai több mint 2000 oldalt tesznek ki, ott van a *Kalauz* a maga 1000 lapjával, s ezen kívül még mintegy harminc magyar nyelvű vitairata, az 1605-ben kiadott *Diatriba*, s az Öry Miklós által megtalált ún. göttweigi kézirat, ami a *De iustitia et iure* és a *De verbo incarnato* témákhoz tartalmaz kiegészítéseket Pázmány egykori grazi hallgatójának lejegyzéseiben. A *Kalauz* természetesen nem tisztán teológiai mű, a vitairatokkal számos egyezést tartalmaz, s ezeknek a feldolgozása még a kutatás hátralévő feladata. Pázmány teológiai gondolkodása vizsgálatának alapja a grazi előadások során a Szent Tamás nyomán megalkotott kézirat. E szerint azonban nem tanította a teljes dogmatikát, csak ami az oktatás során neki jutott. Szent Tamás *Summájában* 613 quaestio van, ezeknek Pázmány csak kb. egyhatodát tárgyalta. Részletesebben az áteredő bűnről, a hitről, a reményről, a szeretetről, az Ige megtestesüléséről, a

szentségekről, különösen a keresztségről, bérmlásról és az oltáriszentségről. Ehhez járulnak a *Kalauzban* az Istenről, a keresztény vallás igazságáról, a Szentírásról, az egyházzól, a római pápáról, a megigazulásról, a szentek tiszteletéről és a purgatóriumról szóló cikkelyek.

Pázmány fiatalkori, latin nyelvű teológiai munkái egyáltalán nem függetlenek későbbi magyar nyelvű vitairatától, hanem azokkal szerves egységet alkotnak. Ahogy azt Szabó Ferenc is világosan megfogalmazza, a vitairatok „aranyfedezete” Pázmány korábbi – latinul megírt – teológiai munkássága. Ezek a művek (elsősorban a grazi előadások, ekkleziológiai vonatkozásban pedig az 1605-ben kiadott *Diatriba*) jelentették a felkészülést számára a későbbi magyarországi hitvitákhoz, olyan életrajzi helyzetben, amikor még maga sem tudta, hogy rendi előjárói milyen sorsot szánnak neki. Ez a tény annak megértését teszi lehetővé, honnan az a rendkívüli erudíció és tájékozottság a vitatkozó Pázmány írásaiban, amellyel ellenfeleit le tudta fegyverezni, s amely általában szakmai fölényt biztosított számára. Nos, ezért is hiánypótló a nemrég megjelent könyv, ikerkönyve a két kiadásban (1990-ben és 1998-ban) megjelent *A teológus Pázmány* című korábbi művének.

Szabó Ferenc elemzéseinek újszerűsége és elevensége abban áll, hogy a modern teológiai gondolkodás távlatából és ismeretanyagával vizsgálja Pázmány felfogását, s még a protestáns teológia összefüggéseiben is elhelyezi Pázmány nézeteit. Különösen jelentős Pázmánynak az ökumenikus állásponttal való rokonszenve, „ökumenikus lelkisége”. Első látásra meglepő lehet, paradoxonnak tűnhet ez a sajátosság a Bellarminón is

nevelkedett nagy vitázó részéről, de már 1606-ban megjelent, célzatosan *Imádságos könyvéhez* csatolt kis írásában (*Rövid tanúság, mint ismerhessék meg az együgyűk az igaz vallást*), amelynek gondolatmenetét beillesztette a *Kalauzba* is, azokat a pontokat keresi, amelyek a katolikus és a protestáns teológia számára közös alapot, a megbékélés kiindulópontját jelenthetik: 1) a hit nem emberi vélekedésen, hanem kinyilatkoztatáson alapszik; 2) a Szentírás maga mindkét fél számára kiindulópontot jelent; 3) a Szentírással egyetlen dologban sem ellenkezhet az igaz vallás; végül 4) minthogy nem elég a Szentírás pusztá idézése, szükséges annak értelmezése is. Pázmány szinte szenvedélyesen kutatta az ellentétek okait, kérdezvén, hogy „Hol vagyon gyökere minden visszavonyásnak”? Egyébként az sem véletlen, hogy a *Rövid tanúság* éppen *Imádságos könyve* függeléként jelent meg, ugyanis az *Imádságos könyv* ökumenikus jellege a legújabb kutatások fényében már nyilvánvaló.

Pázmány írói tevékenységében megfigyelhető a szakadatlan önkontroll és megújulás. Munkáinak újabb kiadásaiban és a műveknek a *Kalauzba* való belefoglalásakor folyamatosan átdolgozta korábbi írásait, figyelembe véve az időközben megjelent újabb hazai és külföldi műveket, s ügyelt a stílári átalakításra is. Ezek az átdolgozások nem maradtak el a grazi teológiai előadások esetében sem. A budapesti Egyetemi Könyvtárban található kéziratok is mutatják ezt az átdolgozó, javító, kiegészítő munkát, amelyet Pázmány vélhetően egy kiadás, az újonnan alapított nagyszombati egyetem kézikönyveként való megjelentetés érdekében végzett. A javításokat azonban a száz évvel ezelőtti *Opera omnia* kiadói nem minden esetben vették figyelembe vagy nem

pontosan emendálták a szöveget. Szabó Ferenc mostani jelentős feldolgozása után alighanem már „csak” az a filológiai munka maradt hátra, hogy a teológiai művek újabb kiadása megvalósuljon, immár valamennyi Pázmány-bejegyzés kritikai átvizsgálásával. Alapvető megállapításainak érvényességét ez nyilván nem fogja megkérdőjelezni, sőt inkább megerősítheti a Pázmány teológiai felfogásának változásáról írottakat.

Szabó Ferenc részletesen elemzi teológiai gondolkodásának viszonyát Szent Tamáshoz és a Pázmány által említett és felhasznált fontos szerzőkhöz, beleértve saját korának teológusait is. Számos ponton nyilvánvalóvá válik Pázmány teológiai „modernsége”, pl. amit Szűz Máriáról ír, hogy mentes volt az áteredő büntől, az két és fél évszázaddal előzi meg a *conceptio immaculata* dogmájának hivatalos kihirdetését (IX. Pius, 1854). Elemzései rávilágítanak Pázmány teológiájának, krisztológiájának és egyháztanának korszerűségére, azokra a gondolatokra, melyek a II. vatikáni zsinat tanításaiban, sőt az ezt követő évtizedekben jelen vannak a katolikus teológiai gondolkodásban.

Kritika csak a könyv apparátusának kivitelezését érheti néhány helyen. A kötet végi függelék felsorolja Pázmány műveit, a levélpublikációkat is, de az itt közölt lista nem frissült a korábbi megjelenés (1983, a recenzió elején említett szövegkiadás bevezetője) óta. Pázmány levélpublikációi között nem szerepel Tusor Péter számos forrásközlése, így az ő neve

hiányzik a kötet névmutatójából is. Szintén a névmutatóban Zvonarics Imre neve egy előfordulással szerepel (237), pedig máshol is ír róla (a 255. lapon), igaz, hogy ott a neve sajtóhibásan „Zvoranich”-ként található. Gregorio de Valenciáról elkülnítve is olvashatunk (74), neve mégsem szerepel a névmutatóban. A kötet végén helyet kapott bibliográfiához annyi megjegyzés kívánkozik, hogy említi ebben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2005-ben megjelent Pázmány-bibliográfiát, de az azóta kiadott kiegészítést nem, amely 248 tételt tartalmaz (HARGITTAY Emil, MACZÁK Ibolya, *Pótlások a Pázmány Péter-bibliográfiához*, Szeged, 2011 [Balázs Mihály köszöntése, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 30], 160–183). Az újonnan fölvetett bibliográfiai tételek többsége (207 tétel) a 2005 és 2011 közötti időben jelent meg, ami azt mutatja, hogy a szerteágazó Pázmány-szakirodalom örvendetesen gyarapszik, s megerősíti azt, amiről Szabó Ferenc ír: „Pázmány ébresztése” immár sikertörténet.

Szabó Ferenc jezsuita atya életpályájának talán legjellemzőbb sajátossága a sokszínűség. Filozófus és teológus, szinkrón és diakrón értelemben egyaránt, Pázmány-kutató, szerkesztő, igazi homo literatus, emellett költő és szépíró is. Pázmány krisztológiájáról kiadott munkája életműve talán legjelentősebb tudományos alkotása. Méltó is Pázmányhoz, aki „a legnagyobb magyar teológus” (PETRÓ József, *Pázmány Péter teológiája*, Bp., Szent István Akadémia, 1932, 20).

Hargittay Emil

Kuruc(kodó) irodalom

Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kuruckodásról

Szerkesztette Mercs István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2013 (Modus Hodiernus, 6), 363 l.

2011. április 8–9-én az alábbiakban ismertetésre kerülő kötet címével meg egyező konferenciával emlékeztek meg Vaján a Rákóczi-szabadságharc szomorú végét jelentő majtényi zászlóletétel és a szatmári béke háromszázadik évfordulójáról. A tudományos ülészekon elhangzott előadások – az előadók impozánsan nagy számához és a műfaj törvényeihez alkalmazkodva – természetesen jóval rövidebbek, vázlatosabbak voltak. Jó két esztendővel később, számos országos és helyi erő (így többek között a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre és Vaja önkormányzata) összefogásaként most egy rendkívül gazdag és színes „kuruc kaleidoszkópot” vehetünk a kezünkbe.

Színe és gazdagsága részben annak is köszönhető, hogy a konferencia szervezői, illetve a tanácskozást kezdeményező Nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület *Modus Hodiernus*-sorozata arra vállalkozott, hogy e bölcs és beszédes sorozatcím, s e rendhagyóbb szerkesztési módszer „csak” régi magyaros tematikáinknál tágabb ernyője alatt egyszerre szólítsa meg kuruc-labanc ügyekben a múlt és a jelen szövegeit, vállalva a diakrón és a szinkron szemlélet együttes képviselést, e sok közhellyel, klisével (jó és nemes kuruc, alávaló labanc! etc.) megterhelt témában. Így a kötetet forgatóknak körülbelül olyan élményben lehet részük, mint a JATE és az ELTE több generációnyi magyar szakos hallgatójának Kovács Sándor Iván előadásain és szemináriumain; egy-

kori tanárunk ugyanis pontosan ezzel a módszerrel igyekezett témáihoz csalogatni a nem 20. századi irodalmi művek, szövegek iránt sokszor közönyt mutató diákokat. Akik – sokan – tanítványai közül magunk is tanárok lettünk, s ösztönösen, avagy tudatosan, de mindig sikerrel alkalmaztuk ezt a módszert, még akkor is, ha a „Rebakucs” (az MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport) konferenciaköteteinek zöme érthető módon megmaradt a szűkebb szakmai mozgástérben.

Az már *R. Várkonyi Ágnes* akadémikus szép és alapos, személyes hangú bevezetéséből kitűnik, hogy éppen e kaleidoszkópszerűségnek, ennek az egyszerre múltra és jelenre figyelésnek köszönhetően ez a könyv az olvasók lényegesen szélesebb körét tudja megszólítani, mint a hagyományosabb szerkezetű, szigorúbb időbeni kötöttségű konferenciakötetek: „Ajánlom a kötetet kutatóknak, tanároknak, könyvtárosoknak, múzeumoknak. Főleg pedig, az iskolák küszöbét átlépő felnövekvő ifjúságnak. Minden rendű olvasónak, akit hajt a vágy, hogy a maga valóságában ismerjék meg a magyar történelmet. Azt az európai és nemzeti értéket, amelynek átfogó megértése érdekében írók és tudósok generációi dolgoztak évszázadokon át...” (13).

Tallózzunk ezek után a könyv változatos, gazdag anyagában. *Bitskey István* akadémikus *Hol vagy te most, nyalka kuruc?* című kutatástörténeti szemléje

a téma vizsgálatának fontosabb stációit mutatja be, a Thaly Kálmántól Varga Imrérig, Nagy László történésig és Jankovics József eredményeiig ívelő, az évszázadok során bizony gyakran „gyomverte”, elhagyatott úton. *Bartók István* érdekes tanulmánya a „jezsuita = labanc” közhelyet téri meg, Csete István latin nyelvű prédikációját, s annak Gyalogi János-féle átírását elemezve, egyszerre bravúrosan és nagy filológiai pontossággal. *Mercs Istvánnak*, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület elnökének, a tanácskozás egyik vendéglátójának írása, a *Labanc költő kuruc fogságban* Koháry István sok szempontból Balassi vitézi énekeivel rokonítható költészetét mutatja be, enyhítve ezzel a „minden labancok” iránti, belénk nevelt (vagy kövesült!) ellenszenvet. Ugyanígy tisztázó erejű és a kurucok iránti elfogultságunkat mérséklő dolgozatot alkotott *Köszeghy Péter*, amikor egy valóságos történelmi krimi hozott elének, a feleségét nyakasztató Kruzsai János és hűtlen asszonya, Tolvaj Borbála korabeli tanúvallomásokkal illusztrált históriáját. A bosszúálló férj kuruc volt a javából, Rákóczi egykori ezredese, Szabolcs megyei nemes úr. Az őt elparentáló Kelemen Didák-prédikációban a nyírbátori minoriták jeles rendfőnöke finoman elkendőzte Kruzsai önbíraskodását, s azt, hogy asszonyát hamis ígéretekkel csalta elő a biztos halálba, a radi ferences rendház oltalmából. E dolgozatnak tehát ráadásként még helytörténeti értéke is van.

A kötet könyv-a-könyvben terjedelmű, a függelékkal együtt 106 oldalas, kiváló tanulmánya, az egész gyűjtemény koronája *Jankovics Józsefet* dicséri: *Bethlenek, Vayak, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében*, amely három família, egy nagy erdélyi, egy szabolcsi és egy

Franciaországból épp a Rákóczi-szabadságharc végén Magyarországra szakadt, matrimoniális kalamajkák révén összefonódott család története, olykor megható (Bethlen Miklós nagyapai szeretete), olykor horrorisztikus (Dujardin III. Ferenc és József változatos rémtettei) kitérőkkel. Ez a munka fontos fejezete lehetne Jankovics rég-várt Bethlen Miklós-monográfiájának! Aki pedig e keményebb, elménket próbára tévő olvasmány után könnyebb, „tejesebb” étekre vágyik, annak tiszta szívből ajánlhatjuk *Szentmártoni Szabó Géza* írását, a kurucok híres-hírhedt káromkodhatnékjáról, amelyet Apor Pétertől a puritánus Szentpéteri Istvánig oly sokan kárhoztattak.

Kisebb terjedelmű, de ugyancsak érdekes dolgozat a *Vámos Hanna – Vadai István* szerzőpáré is, a kuruc titkosírások, többek között Bercsényi leveleinek megfejtéséről. *Csörsz Rumen István* ismét kiváló, tőle megszokott alaposságú és interdiszciplináris szemléletű dolgozattal lepett meg bennünket, a zene- és irodalomtörténet teljes fegyvertárát bevető, a *Nincs becsületi a katonának* (poszt)kuruc szövegcsaládot vizsgáló opuszában. *Végh Balázs Béla*, Kolozsvárott tanult, s Szatmárnémetiben munkálkodó kollégánk rövid, de annál érdekesebb és újszerűbb tanulmányban mutatta be a szatmári svábok „elmagyarosodását”, folklórjuk kuruc témájú rétegeit, s néhány német-sváb nyelvű, erdői Rákóczi-mondát.

Hajdu Péter frappáns előadását, a *Mikszáth kurucait* egy, a tudományos világban szokatlanul őszinte önvallomással kezdi: az ifjúságunk idején sokunkat félrevivő „kórról”, s a későbbiekben többek között Mikszáth tisztánlátásával, például *A fekete városban* olvasható, finom és pontos megfigyelésekkel-leírá-

sokkal gyógyítható „tenkeskapitányítisz acutá”-ról. *Szilágyi Zsófia* Móricz meg nem írott, de hosszan-búsan tervezett Rákóczi-regényének sorsáról számolt be, amelynek már szerencsétlenül hangzó címe, a *Kétméteres ember kétmillió hold-dal* is kudarcot sejtet, szemben az *Erdély-trilógia* már címükben is erőt sugárzó, remekbe szabott köteteivel. *Karádi Zsolt* esszéjében Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső *Mikes*-verseinek hátországát, keletkezéstörténeti és lélektani hátterét derítette fel, finom és igényes módon közelítve a könyv olvasóit a mához. *Gerliczki András* elemzése egy méltatlanul elfeledett Babits-kortárs, az esszéíró, költő és regényíró, a franciás kultúrájú *Laczkó Géza* hosszú fiók-tetszhalálból feltámadt, 1976-ban, a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent *Rákóczi*jának szentelt egy fejezetet. E kétkötetes műnek nem a történelmi regényektől elvárt cselekményesség az erénye, hanem a lélektani ábrázolás, amely kétségkívül több olvasói türelmet igényel, mint egy történelmi kalandregény.

Hamar Péter írása sokunk gyerekkori kedvencéről, a szegényes magyar „kurucvilág-megfilmesítések” csúcsáról, az 1953-ban forgatott, s 1954 elején bemutatott *Rákóczi hadnagy*áról szól, a film akkoriban kötelező aktuálpolitikai vonásai mellett kiemelve a 18. század eleji textíli-

ák rekonstruálásában-helyettesítésében is megnyilvánuló korhűség-igényt, s a történetesen éppen Nyíregyházán született, gyönyörű magyarsággal beszélő Mádi Szabó Gábor remek Vak Bottyán-alakítását. Az értékes gyűjtemény záró darabja *Takács Miklós* összehasonlító verselemzése Ady hat, *Két kuruc beszélget*-versétől egészen Kovács András Ferenc remekbe szabott parafrázisáig vezet el bennünket, aki a magyar múlt számos nevesét és névtelenjét testközelbe, tapintható közelségbe hozza költészetével.

Külön öröm és nyereség, hogy a kötet végéről nem hiányzik a névmutató, s egy részben színes képmelléklet-tár sem, ahol Thaly Kálmántól a Vass Éva és Bitskey Tibor ifjú szépségét felidéző filmplakátig számos, a reménybeli olvasókat a témára hangoló illusztrációval találkozhatunk.

Tanulság: a kuruc kori irodalom és az irodalmi kurucok alaposabb megismerésén túl a könyv érdeme az is, hogy országosan ismert kutatóink további megbecsülése mellett megkérdőjelezhetlenné teszi a nem budapesti szellemi műhelyek, az ott dolgozó tudósok életművének értékét, fontosságát, eredményeik beépülését a hazai intellektuális köztudatba, sőt – ahogyan R. Várkonyi Ágnes is reméli – az egyetemi oktatás mellett a közoktatásba is.

Petrőczy Éva

Die Zips – eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert

Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)

Hrsgg. István Fazekas, Karl W. Schwarz, Csaba Szabó, Wien, 2013 (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 5), 240 l.

2012. május 8–9-én osztrák, szlovák és magyar kutatók osztották meg kutatási eredményeiket egymással s hallgatóságukkal azon a Bécsben rendezett konferencián, amely feladatául választotta, hogy a Szepesség, illetve a szepesi szászok eleddig kevésbé feldolgozott 19. századi történetére irányítsa a figyelmet. A témaválasztás apropóját Johann Genersich születésének 2011-ben ünnepelt 250. évfordulója adta. Az előadások szövegei az itt bemutatott tanulmánykötetben kaptak helyet, amely 2013-ban, épp 190 évvel Genersich halála után hagyta el a sajtót, a Bécsi Magyar Történeti Intézet *Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien* (Közlemények a bécsi magyar történeti kutatások köréből) című, 2009-ben indult könyvsorozata ötödik köteteként.

A sorozat – amely egyszersmind az új kötet egyik kontextusának tekinthető – monográfiái, forráskiadványai vagy tanulmánykötetei az együttélés évszázadainak egy-egy jellegzetes helyszíne, időszaka vagy személyisége köré épülnek. A választás így esett Pálffy Pálra és Maximilian von Trauttmansdorffra (Anna FUNDÁRKOVÁ, *Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts: Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff [1647–1650]*, Wien, 2009), Széchenyi István, Batthány Lajos, Kossuth Lajos és Deák Ferenc ausztriai kötődéseire (*Széchenyi, Kossuth, Batthány, Deák: Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*, hg.

István FAZEKAS, Stefan MALFÈR, Péter TUSOR, Wien, 2011), Mindszenty József bíboros bécsi éveire (*József Kardinal Mindszenty in Wien [1971–1975]*, hg. Csaba SZABÓ, Wien, 2011). Külön kötet járja körül Pécs középkori történetét (Tamás FEDELES, László KOSZTA, *Pécs [Fünfkirchen]: Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter*, Wien, 2011), az etnikailag és felekezetiileg sokszínű Habsburg monarchia koraiújkori évszázadait (*Frühneuezeitforschung in der Habsburgermonarchie: Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, hg. István FAZEKAS, Martin SCHEUTZ, Csaba SZABÓ, Thomas WINKELBAUER unter Mitarbeit von Sarah PICHLKASTNER, Wien, 2013), valamint enged bepillantást a 16–17. századi bécsi udvar egyházi és világi elitjének körébe (*Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16–17. Jahrhundert*, hg. Anna FUNDÁRKOVÁ, István FAZEKAS et alii, Wien, 2013).

Az osztrák–magyar kapcsolatok kutatása a maga csaknem évszázados intézményi háttérével kivételesen előnyös helyzetben van az egykori Habsburg Birodalom, illetve a Magyar Királyság területén élő többi népcsoporthoz képest. Ugyan nem bírnak a fentihez hasonló szervezettséggel s rendszerességgel, a kapcsolódási pontok feltárására azonban más népek esetében is mutatkoznak eredménykeltő kísérletek. A szláv szomszédok közül e tekintetben a horvátok járnak élen: főként – de nem kizárólag – a

Zrínyi család kapcsán hívják időről időre együttgondolkodásra a különféle tudományterületek horvát és magyar szakembereit (legutóbb: *Hősgaléria: A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Zrínyi, 2007; *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ured. Sándor BENE, Zoran LADIĆ, Gábor HAUSNER, Zagreb, Matica Hrvatska, 2012). Az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszékének támogatásával megjelenő *Opera Slavica Budapestiensis: Litterae Slavicae* sorozat a horvátok mellett más délszláv népek irodalmainak magyarhoz való kötődéseit is vizsgálja. Létszámban ugyan a legkisebbek közé tartoznak, a kapcsolattörténeti kutatások terén viszont hosszú múltra lehetnek büszkék a szlovének.

A szlovák–magyar érintkezések tekintetében fontos állomás a *Sic Itur ad Astra* 2006-os, a lap történetének immár második szlovák tematikájú száma (*Párhuzamos történelmek találkozásai: Szlovák-magyar kapcsolatok*, szerk. DEMMEL József, *Sic Itur ad Astra*, 2006/3–4). Ugyancsak e viszonylatban tanulságos a regionalizmus kérdéseit középpontba állító Mikszáth-tanulmánykötet (*Mikszáth Kálmán és kortársai: Regionalizmus a 19. század végén a közép- és kelet-európai irodalmak kontextusában*, szerk. SIPOS Szilvia, Bratislava, 2011). Nemzetiségek és identitások vizsgálata terén a közelmúlt Erdély vonatkozásában is új eredményeket hozott (BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben: August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Kolozsvár, 2011). Valamennyi felsorolt kötet együttélésekre, egymásra hatásokra, interferenciákra fókuszál, akár a Habsburg Birodalom tágabb és/vagy a Magyar Királyság szűkebb kereteiről, akár két, akár ennél több népről legyen szó.

A Szepességre fókuszáló új tanulmánygyűjtemény másik kontextusát, értelmezési keretét tehát a fenti kísérletek jelenthetik. A lista nem teljes, s a lajstromba vett munkák nézőpontjai is különböznek. Nem is lehetnek egyformák: minden egyes viszony más és más, s természetesen minden résztvevő szeméből nézve különböző képet ölt. E kelet-közép-európai etnikai-nyelvi kavalkádhöz való közelítésekben mégis közös az igyekezet, amely arra irányul, hogy jelezze: valamennyi meglátás érvényes, s ezek együttes figyelembevételére sarkalljon. E törekvésekben jelen recenzió tárgya is osztozik.

A Genersich-kötet tizenkét tanulmányt, az appendixben pedig öt kisebb közleményt tartalmaz. A dolgozatok elrendezése gondos szerkesztésről vall. A Szepesség mint régió általános ismertetése után kerül az olvasó egyre közelebb előbb Johann Genersich életművéhez, majd a szellemi-kulturális közegehez, amelyből származott.

Friedrich Gottas dolgozata nyitja a sort, amely bevezető gyanánt arra vállalkozik, hogy a térség történelmi-kulturális fejlődését bemutassa a betelepüléstől egészen napjainkig. A terület jellegzetességei közül elsősorban annak nemzetiségi, felekezeti és nyelvi sokszínűségét emeli ki, majd a 19. század elejét vizsgálva a „szepesi szász identitás” kérdései körül időz Johann Genersich példáját kivételként említve: Habsburg-hűnek ítélt beállítottságát, magatartását szepesi szász kortársai felfogásától eltérőnek tekinti. Meglátása szerint ugyanis a népcsoportot általában egyfajta német–magyar kettős identitás jellemezte, magyar szimpátiával, s ehhez az érülethez domináns szepességi régiótudat párosult.

Ivan Chalupeczký figyelme a 18–19. század fordulójára irányul: itt véli megtalálni tudniillik azoknak a tényezőknek a gyökereit, amelyek a – magyar kifejezéssel élve – reformkornak nevezett periódus változásaihoz vezettek. A magyar történelemben betöltött szerepét illetően különleges szerepet tulajdonít Szepes vármegyének: kivételességét iskoláinak, s az innen kikerült jól képzett értelmiségnek köszönhette. A dolgozat második fele e réteg emblematisz alakjairól közöl tablót.

A régió szintjéről elmozdulva, immár a Genersich családra koncentrál *Sólyom János*, *Sólyom Jenő* és *Sólyom István* tanulmánya, amely rövid családtörténeti áttekintés után Johann Genersich életéről és munkásságáról nyújt általános összefoglalót, mintegy előhangként a soron következő, a pálya egyes szakaszait vizsgáló dolgozatokhoz. Indokolt a bemutató, hiszen a széles olvasóközönség előtt sejtetően csupán kevésbé ismert szerzőről van szó: halála után műveinek nem született új kiadása, s a figyelem csak a 2000-es években fordult ismét felé.

Ernst Seibert vizsgálódásaiban arra a kérdésre keresi a választ, mivel magyarázható Johann Genersich népszerűsége a protestáns Bécsben, s mi vezetett odáig, hogy hajlott kora ellenére őt hívták meg az éppen felállított bécsi protestáns teológiai tanintézmény élére. A kérdést korábban mások is feltették, s arra főleg életrajzi, a személyes kapcsolatháló alapjain álló válaszokat adtak, teljesen figyelmen kívül hagyva irodalmi munkásságát. Seibert ezt a hiányt pótlandó közelít Genersichhez. Az életműből a „Jugendliteratur”-ra, tehát az ifjúság számára szánt művekre fordít figyelmet, s azok részletező bemutatása után von le következtetéseket a szerző nevelésről vallott nézeteiről, akinek munkái

nem a széles rétegek, hanem a szűkebb elit számára készültek. A felnövekvő (bécsi) olvasók és szüleik körében igen elterjedtek, s gyakran forgatottak voltak: ez a körülmény is szerepet játszhatott a szerző meghívásában és kinevezésében.

Ugrai János a Seibert által megnyitott úton továbbhaladva Genersich pedagógiai koncepcióját elemzi alapvetően a szerző 1792-ben megjelent, *Beyträge zur Schulpädagogik* (Adalékok az iskolapedagógiához) című munkája alapján. *Karl W. Schwarz* dolgozata szintén egy Seibertnél felvetett momentumot, Genersichnek a bécsi evangélikus teológiai tanintézmény élén betöltött szerepét járja körül. Előbb külön-külön ismerteti az intézmény létrehozásának lépcsőit, majd Genersich pályarajzát. A két történet a szepesi literátor kinevezésével fonódik össze: Schwarz a Bécsben töltött szemeszterek történetseivel zárja írását. Pedagógusportrét tár az olvasók elé *Robert Schelander* is, aki szövegében Jakob Glatz munkásságával foglalkozik. Az ugyancsak szepességi származású későbbi egyházkerületi tanácsos Johann Genersich tanítványa volt a késmárki líceumban. Ma elsősorban gyermek- és ifjúsági irodalmi munkái révén ismert: száznál is több művével korának egyik legproduktívabb s legolvasottabb szerzőjének számít. (Magyarországi élményei épp a közelmúltban jelentek meg: Jakob GLATZ, *Egy magyar ember őszinte megjegyzései hazájáról néhány magyar vidéken tett utazása során*, közread. Soós István, ford. Rész László, Bp., Balassi, 2013.) Schelander összefoglalót nyújt Glatz pedagógiai koncepciójáról, amelyre komoly hatást gyakorolt példaképe, a szintén evangélikus, s filantrópként számon tartott Christian Gotthilf Salzmann nézetrendszere.

Minden eddig említett szöveg magában hordozza az identitás(ok) kérdéseit, azok azonban nem a fősodorban vannak jelen, a háttérben húzódnak meg. A következőkben tárgyalandó három dolgozatban ezzel szemben domináns pozícióba kerülnek.

Szilágyi Márton két csaknem azonos című munka összehasonlításával vizsgálja a „Vaterland” fogalmának használatát. *Joseph von Sonnenfels Über die Liebe des Vaterlandes* (1771) és *Johann Genersich Von der Liebe des Vaterlandes* (1793) című műve között ugyan nincs az egymásra hatást kétségtelenül bizonyító filológiai kapcsolatot, az összevető elemzés mégis kimutatja: Genersich a Sonnenfels-hagyományra reflektálva, azzal szembehelyezkedve fejti ki saját Vaterland-koncepcióját.

Gertraud Marinelli-König a 19. század első felének bécsi sajtóját használja vizsgálódásai terepéül. Érdeklődése arra irányul, milyen fokon, s módon reprezentáltak a felső-magyarországi szerzők ezekben a sajtóorgánumokban. Kitér a vonatkozó közlemények nyelvi megoszlására, s felveti a nemzeti kánonba sorolás problémáját: azon logika alapján, amely a Szepesség literátorait a történeti Magyarországhoz tartozónak ismeri el, vajon nem lenne-e ugyanennyire megalapozott ugyanezen literátorokról a történeti Ausztria kapcsán (is) szót ejteni?

A régióhoz *Czenthe Miklós* a felekezeti felől közelít. A szepesi százszok kultúra terén a 19. században véghez vitt teljesítményét a színvonalas oktatást nyújtó intézményekben látja gyökerezni. Ezek egyike a lőcsei evangélikus líceum. Czenthe tanulmányában ennek fejlődését tekinti át összefüggésben a lőcsei evangélikus egyházközség történetével. A tanulmánykötet végére két olyan dol-

gozat került, amely Jakob Glatz után újra egy Genersich-tanítványban lelt témára: Pavol Jozef Šafárik, a kassai egyetem nevéadója ihlette őket.

Peter Kaša az életpályát ismerteti, amelyet – az eddig bemutatott példákhoz hasonlóan – ha csupán két kifejezéssel kellene leírni, azok jó eséllyel a multietnicitás/multinacionalitás és többnyelvűség lennének. Šafárik szlovák evangélikus családból származott, de a szlovák–magyar etnikai határ mellől. Kaša szerint ebben a régióban, ebben a korban az érvényesüléshez legalább négy nyelv – a latin, a német, a magyar és a cseh – ismerete volt szükséges. Šafárik birtokában volt e tudásnak: a szlovákok számára szlovákul írt, ugyanakkor a cseh–szlovák nyelvi és irodalmi egység híve volt. Élete második felét már Prágában töltötte, s még nevét is cseh változatban használta.

Irodalmi munkásságáról *Ladislav Šimon* értekezik, hangsúlyozván Šafárik jénai tanulmányainak fontosságát: tudásának filozófiai és esztétikai rétegeihez itt szerzett stabil alapokat. Nem kevésbé jelentős életének Pozsonyban, házitanítóként töltött időszaka, amely visszatekintve kapcsolathálója bővülése tekintetében emlékezetes: ekkor kötött ismeretséget František Palackýval. Újvidéki éveit a délszláv népek kultúrájának, irodalmának és történelmének megismerésére áldozta. Életének utolsó, prágai szakaszában történeti és néprajzi vizsgálódásoknak szentelte idejét. A szláv népek irodalomtörténetének kutatása terén meghatározó örökséget hagyott maga után.

A függelékbe került kisebb dolgozatok sorát *Iveta Drzewieczká* munkája nyitja, aki Genersich 1812-ben megjelent *Alfred: Ein Lesebuch für Jünglinge von fünfzehn bis zwanzig Jahren, zur Bildung des Herzens*

und des Geschmacks (Alfred: A szív és az ízlés képzését szolgáló olvasókönyv tizenöt–húsz esztendő fiatal számára) című írásának alapos ismertetését adja.

Mikuláš Lipták a teológus Johann Genersich felé fordítja figyelmét, s arra vállalkozik, hogy bemutassa a szerző 1817-ben, Pesten *Reden über vorzüglich wichtige Gegenstände der Religion, zur Beruhigung des Herzens unter den Stürmen der Zeit* (Beszéd a vallás tárgykörébe tartozó különösen fontos dolgokról: az idők viharait álló szív megnyugtatására) címmel megjelent beszédgyűjteményét.

Milan Choma igazi újdonsággal szolgál a kötet olvasójának, amikor Genersich természetföldrajzi érdeklődéséről számol be annak *Wilhelmine: Ein Lesebuch für Mädchen von zehn bis fünfzehn Jahren zur Bildung des Herzens und des Geschmacks* (Wilhelmine: A szív és az ízlés képzését szolgáló olvasókönyv tíz–tizenöt esztendő leányok számára) című munkája kapcsán. A mű Magas-Tátráról szóló leírásához a szerző személyes tapasztalatokból töltekezhetett. A kötet levélformában egy kirándulás leírását tartalmazza, Choma ennek az útnak az állomásait idézi fel, s azonosítja.

Astrid Kostelníková-Zwillingová írásában a lőcsei evangélikus temető történetének bemutatására vállalkozik. A sírkert nemcsak azzal érdemel figyelmet, mert sokaknak nyughelyet ad, akik kiemelkedő szerepet játszottak a város életében, hanem mert műalkotásokkal felérő síremlékei, s botanikai ritkaságai a maga nemében egyedülállóvá teszik.

Tankó Attilának, a Genersich Antal orvosprofesszorról elnevezett alapítvány titkárának utószava, a szervezőknek, résztvevőknek, támogatóknak mondott köszönetnyilvánítása zárja a kiadványt. A szervezetet 1991-ben, a névadó születésének 150. évfordulóján hozták létre lengyel, magyar, német és szlovák civil szervezetek együttműködésének erősítésére, és a 18–19. század fordulóján élő és tevékenykedő Genersich-fivérek emlékének, valamint a Szepesség kulturális hagyományainak ápolására.

A tanulmányok meggyőző bizonyítékát adják: a konferencia szervezői és résztvevői méltó módon emlékeztek a kerek évfordulón. A régióhoz és Johann Genersichhez, valamint kortársaihoz változatos módon közelítő, problémaérzékeny látásmódot tükröző dolgozatokat nyújtanak át összegyűjtve az érdeklődőknek, mintát adva egyszersmind a regionalizmus, a lokális identitás(ok) kérdéseire más területek, s más népek felől vizsgálódóknak. Vállalásukat teljesítették: mind az osztrák, mind a szlovák, mind a magyar kutatók számára szilárd alapokat kínálnak továbbgondolkodásra ösztönözve őket. Feladat, kifejtendő téma bőven akad még akár a Szepesség mint térség, akár egyes szepesi száz személyiségek, egyéni karrierük vonatkozásában. Spiš, Zips, Szepesség – Jan Genersich, Johann Genersich, Genersich János. Nemcsak remélhető, hanem bizvást állítható: a majdani olvasók a kötet végére érve e szavak között „vagy” helyett „és” kötőszót használnak majd.

Doncsecz Etelka

Maria Rózsa: Wiener und Pester Blätter des Vormärz und ihre Rolle an der Kulturvermittlung

Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2013 (Studien zur Literaturwissenschaft, 6), 280 l.

Fontos könyvvel ajándékozta meg az érdeklődőket a sajtótörténeti kutatásairól, a magyar–német–osztrák kapcsolatok feltárásairól ismert sajtótörténész. Kutatásainak jelentőségéhez hozzájárul, hogy nem pusztán egy szakkörű magyar nyilvánosság előtt fejt ki nézeteit, hanem bibliográfiáit, tanulmányait a német és az osztrák kutatás fórumaiban is közzéteszi. Olyan adatokat, összefüggéseket tár föl, amelyek többsége hiányzik a magyar sajtótörténeti kutatásból, amelyet jó darabig a régebbi eredmények újramondása jellemezett.

Rózsa Mária egyike azon keveseknek (itt azért Lipták Dorottya munkáit is megemlítem), aki kezébe veszi az egyébként sok érdekességet tartalmazó, Magyarország soknyelvűségét és multikulturalitását képviselő napilapokat, megadott szempontok szerint kicédelazza, és tematikai csoportosításban feltárja a napilapokban található anyagot. Ennek révén egyfelől adalékokat szolgáltat az egykor elsősorban német nyelven olvasó városi-kisvárosi polgárság műveltségi igényeinek, szokásainak rajzához, másfelől rámutat e lapok közvetítő szerepére, hiszen a 19. század első felében, talán még tovább is, a magyar művelődés európai kapcsolatai leginkább a német fordítások segítségével realizálódtak.

Már Kazinczy Ferenc és Kis János is fontosnak vélték, hogy munkáik, ismertéseik a bécsi és a németországi sajtóban megjelenjenek, s ez volt az e kötetben is emlegetett Rummy Károly György egyik

leginkább maradandónak bizonyuló tevékenységi formája is.

Bár a jelen kötet címében egy kissé többet ígér, mint amit végül teljesít – mindössze három lap kötet címben foglalt vállalását mutatja be, a bécsi *Humoristét*, a pest-budai *Pesther Tageblattét*, valamint a *Der Ungarét*, hozzájárulva az 1840-es évek sajtótörténetéhez –, de amit teljesít, az sem kevés. Ilyen terjedelemben, ilyen részletességgel még senki nem tárt föl a lapok hozadékát. Igaz, általában „tartalmi” elemzésre kerül sor, az összehasonlító szempontok alkalmazása elmarad, így nem tudható, hogy ezek az esettanulmányok egy „egyetemesebb” rendbe illeszthetők-e, milyen jelentősége van annak, hogy bizonyos híreket, anyagokat a hasonló bécsi, prágai, zágrábi, ljubljanai, brnói lapokból vettek át, illetőleg adtak át, s legfeljebb elszórt utalásokat kapunk arra vonatkozólag, hogy nem pusztán a német/osztrák–magyar kapcsolattörténetbe írhatók vissza a bemutatott újságok közleményei, hanem a szláv–magyaréba is.

Ugyanakkor az alap kutatás, az úttörés mindig kényszerű önkorlátozással jár; a kiadó megszabta terjedelem nemigen tette lehetővé a részletesebb, az adatokat jobban hierarchizáló tárgyalást. A helyzetet jellemzi, hogy például Vörösmarty Mihály és más magyar költők kritikai kiadásait jócskán ki tudta egészíteni ez a kötet. Eddig szinte kizárólag Petőfi esetében voltak (Kiss József tanulmányai nyomán) megbízható ismereteink arról,

miképpen fogadta a Monarchia-beli német nyelvű sajtó a költő műveit, kik és hogyan fordították, értékelték. Rózsa Mária feltáró dolgozata rámutat arra, hogy miféle elismerésben részesült e téren Jósika Miklós vagy Eötvös József, valamint a magyarországi és általában Monarchia-szerzők magyar tárgyú versei, novellái miképpen formálták a külföld Magyarországnak képét. Itt Lenau mellett Johann Nepomuk Vogl említhető, az ő ez irányú fáradozásairól van korábbi szakirodalom. Ugyancsak ez a kötet mutatja be, hogy e három folyóirat olvasói milyen képet kaphattak a magyar reformkor gazdasá-

gi-politikai viszonyairól – súllyal az igen pozitívan tárgyalt Széchenyi Istvánról –, s e lapok hasábjait mennyire jellemezte, hogy vitáztak a német nyelvű külföld olykor méltánytalan Magyarországnak képével.

Ilyen módon Rózsa Mária monografikus feltárása jó alapja a további, immár a komparatistikát sem mellőző kutatásnak, biztosan igazít el a lapok történetében, a szerkesztők és szerzők kurta jellemzését vállalva. A kötet egésze nyereség a magyar sajtótörténetnek, a Monarchia kulturális viszonyaira vonatkozó kutatásnak.

Fried István

Vaderna Gábor: Élet és irodalom

Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében

Budapest, Ráció Kiadó, 2013 (Ligatura), 455 l.

1825. október 9-én gróf Gyulay Lajos bejegyzti naplójába, hogy Felsőbüki Nagy Pál, Vay Ábris, Dessewffy József és Rohonczy János felszólalásainak köszönhetően úgy érezte magát a pozsonyi országgyűlésen, mintha az angol parlamentben lett volna. Úgy véli, ők „olyan emberek, kiket lithographirozni, s kiknek képeit minden magyarnak bírni kellene. [...] Dessewffinek tacitusi rövidsége [...] hasonlíthatatlan.” (GYULAY Lajos, *Napló [1820–1848]*, vál., tan., jegyz. CSETRI Elek, Kolozsvár, Kriterion, 2004, 101.) Majdnem tíz évvel később a naplói író egy egészen más élethelyzetben találkozott Dessewffy világnézetének egy másik oldalával is. Bölöni Farkas Sándor 1834 októberében, az *Útazás Észak Amerikában* meg-

jelenése után levelet kapott Dessewffy Józseftől és Széchenyi Istvántól. Gyulay erről így ír: „Azt írja Farkas Sándor [...], hogy Szécsényitől és Dessewffy Józseftől, a két antagonistától igen hízelkedő levelet kapott, nyomtatásban nemrég kiadott utazása következtében.” (GYULAY, *i. m.*, 153.) Majd: „Farkas Sándor megmutatá Szécsényi István levelét [...]. Gyönyörű levél, neki minden sora zseniális lelkének bizonyítványa. Milyen különböző attól Dessewffynek már koros időt jelölő tanításokkal teljes hasonlóképp e tárgyban írt hosszú levele.” (Uo., 154.)

Érdemes eljátszani az ellentétekkel: aktuális tartalmakkal bővelkedő „gyönyörű” levél és régimódi bölcselkedésekkel terhelt levél; Széchenyi az 1830-as

évek magyar politikai életének központi alakja, Dessewffy már egy letűnően lévő nemzedék képviselője. Míg Gyulay Dessewffyt 1825-ben országgyűlési követként megnyerőnek, a fiatal főúri nemzedék számára követésre érdemesnek tartotta (javaslatot tett például az angol típusú sajtószabadság magyarországi bevezetésére), addig későbbi életvezetési tanácsaiért, tanításaiért már nem tudott lelkesedni.

Az a kettősség, amit Gyulay érzékel Dessewffyben, csak töredéke annak az ellentmondásokkal bővelkedő életpályának, amelyet Vaderna Gábor könyvének fülszövege nagyon szemléletesen így jellemez: „Négy országgyűlésen követ, a sajtószabadság lelkes híve, aki tevékenyen részt vesz a Magyar Tudós Társaság vagy a Casino felállításában, *ugyanakkor* gróf Széchenyi István konzervatív ellenfele, aki értetlenül áll főúri barátja reformtervei előtt. A magyar kultúra bőkezű mecénása, író, költő, Kazinczy Ferenc meghitt barátja, a magyar nyelv rajongója, aki lelkesen vesz részt a nyelvújítás korának kritikai vitáiban, *ugyanakkor* Bajza József maradi ellenfele a Conversations-lexikoni pörben, szálla egy feltörekvő nemzedék szemében.” A szerző úgy véli, ez a tünetegyüttes „az érzékeny embertípus hanyatlásával és bukásával magyarázható”.

Amikor Vaderna Gábor számot vet a grófról írott életrajzi kismonográfiákkal, akkor kiemeli, hogy elődei élesen elválasztották egymástól Dessewffy különféle tevékenységeit, a párhuzamosan futó, egymást keresztező életrajzi mozzanatok. Ferenczy József 1897-es könyve külön fejezetet szentel a politikusi, a szépírói és a közírói pályának, Grusz Lipót pedig politikusként, a kultúra mecénásaként, a *Bártfai levelek* szerzőjeként, a Felső Magyar Országai Minerva

kiadójaként, a nyelvújítás támogatójaként, a *Conversations-lexikoni* pör egyik vitázójaként, valamint Kazinczy Ferenc barátjaként láttatja Dessewffyt. A fennmaradt források közül mindketten csak azokat emelték be az életrajzi narratívába, amelyek a gróf iránti elismerésről árulkodnak. Egy szépen ívelő pályarajz érdekében szándékosan feloldották az egymásnak ellentmondó elbeszéléseket, kiiktattak minden olyan kompromittáló elemet, amely egy kicsit is rossz színben tüntetheti fel Dessewffyt (38–40). Vaderna viszont úgy véli, az ellentmondások, a belső viták megmutatása azért nagyon fontos, mert egy kiemelt életpályán belül kirajzolják azt a társadalomtörténeti folyamatot, amely során a bomló rendiség viszonyai között megjelennek a polgári nyilvánosság intézményei.

A nyilvánosság különböző fórumai a magán- és a közéleti emberre egyaránt hatással vannak, a mindennapi élet minden területén látványos vagy kevésbé látványos reakciókat váltanak ki. S persze az sem mellékes, hogy a kutatás célszemélye éppen egy főúr, hiszen „[a]z átalakuló nyilvánosságszerkezet egyik magyarországi sajátossága, hogy [...] az nem egy polgári-értelmiségi rétegre támaszkodik, hanem – ahogy már Sándor István is megfigyelte – részben a *bene possessionati* rétege által, részben a folyamatosan alakuló főúri művelődésszerkezethez tapadva alakul a 19. század első évtizedeiben” (57–58).

De a könyv nem egyszerűen arra vállalkozik, hogy ennek fényében értelmezze Dessewffy különféle társadalmi szerepvállalásait. A szerzői szándék ennél jóval több: Vaderna Gábor irodalomtörténész-ként arra keresi a választ, hogy „az irodalom miképpen fonódik össze különböző

antropológiai diskurzusokkal, s milyen társadalmi gyakorlatok metszéspontján jön létre és használtatik fel a 18. és 19. század fordulóján” (7).

Az *Egy holttest Dessewffy József birtokán* című módszertani fejezetben a szerző tisztázza, hogy mit ért élet és irodalom tudománytörténeti összekapcsolásán, hogy miként tekint a felvilágosodásra és e fogalom antropológiai vonatkozásaira. E fejezetből világosan kitűnik, hogy Vaderna nagyon jól ismeri kutatott korszakának hazai és nemzetközi szakirodalmát, ezek eredményeit azonban inkább csak beméricsi pontnak használja, nem elégszik meg annyival, hogy saját álláspontját ezekhez viszonyítva határozza meg. Az irodalom társadalmi használatának életképes és termékeny kutathatóságát úgy igyekszik bizonyítani, hogy egykorú források értelmezésével az „élet nyelvének” és a „könyvek nyelvének” szövevényes szimbiózisát tárja fel. Az öngyilkosság korabeli diskurzusát veszi szemügyre, amikor egy, az öngyilkosság megítéléséről szóló 1815-ös Dessewffy-levél utalásrendszerét felfejtve rámutat arra is, hogy a 18–19. század fordulóján a kulturális diskurzusokban élet és irodalom között milyen kapcsolódási pontok léteztek.

A könyv következő, *A nagy másik: egy életpálya kutatási lehetőségei* című fejezetéből kiderül, hogy a munka az alapos eszme-, irodalom-, kritika- és társadalomtörténeti tájékozottságnál többet követelt a szerzőtől. Egyrészt kalandos utat járt be könyvtárról könyvtárra, hogy a kritikai kiadással nem rendelkező Dessewffy-életművet feltárhassa (megtudjuk például, hogy Grusz Lipót 1917-ben Kassán kiadott *Dessewffy József gróf* című könyvéhez Berlinben jutott hozzá; majd egy esetleges érdeklődő olvasó megnyugtatására arról

is tájékoztat, hogy időközben feltűnt egy példány a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában [38]).

A szerzőnek hatalmas és széles körű kéziratári-levéltári kutatómunkát kellett végeznie, hiszen Dessewffy kéziratok hagyatékának még a katalogizálása sem történt meg korábban. Vaderna Gábor tizenhárom közgyűjteményben (listájuk: 361) gyűjtött kéziratot és nyomtatott forrásokat. Rendkívül alapos kutatói habitusáról sokat elárul az, hogy a monográfiában a könyvészeti lista hetvenhét oldalt tesz ki. Ám a szerző nemcsak arra vállalkozik, hogy megismertesse olvasójával a gazdag és sokrétű Dessewffy-hagyatékot, valamint a Dessewffy-recepciót. Kideríti a hagyaték hagyományozódásának és közgyűjteménybe kerülésének történetét is, sőt igyekszik rekonstruálni, hogy Ferenczy József és Grusz Lipót milyen kéziratmennyiségből dolgozhatott, illetve hogy mely autográfokat ismerhették, s melyeket nem monográfiáik írásakor. Ez az utánajárás persze nem pusztán azt sejteti, hogy Vaderna a befogadás-történet számbavételét nem valamiféle kötelező rutinfeladatnak tekinti, hanem azt is, hogy úgy mond véleményt Dessewffy korábbi monográfusairól, hogy nagyon jól tudja, milyen szerzői szándék vezérelte őket, s a hozzáférhetőség ellenére mely forrásokat száműzték (feltehetőleg szándékosan) narratívájukból. Természetesen nem a tabudöntést tartja céljának, ám az mindenképpen jó, hogy nem kegyeletstörténetnek fogja fel a szakirodalom felülvizsgálatát, s nem rest kiigazítani a tévedéseket sem.

Mindössze egy állításának igazságában nem vagyok biztos. Amikor Dessewffy születési dátumának szakirodalmi tévesztését magyarázva arra igyekszik

rámutatni, hogy az idő előrehaladtával hiába került elő egyre több kézirat és adalék, a filológiai romlás is tetten érhető, akkor a gróf azon levelei kapcsán, amelyekben világra jöttének dátumát leírta, tesz egy elhamarkodottnak tűnő kijelentést: „Már önmagában is kérdéses, hogy valaki rosszul emlékezhet-e vissza születésének évére, hogy az időskori szenilitás lehet-e a ludas az adattévesztésben, vagy egyszerűen tollhiba történt valamelyik esetben (ne feledjük, hogy Dessewffy diktálta e szövegeit, az 1810-es levelet történetesen a feleségének)” (40). Az emlékezőképesség romlása és a tollhiba természetesen magyarázat lehet a tévesztésre, de az állítás első része kevésbé. Vaderna Gábor ott egyértelműen a mai élettapasztalatainkból indul ki, nevezetesen abból, hogy évtizedek óta nem zajlik úgy hivatalos ügyintézés, hogy a születési dátumunkra ne lenne szükség. A 19. század első felében viszont, amikor az idő társadalmi használata még kevésbé volt szabályozott, előfordul, hogy az írásbeliség emblemikus alakjai rosszul emlékeznek saját vagy közeli rokonuk születési évére, életkorára (vö. például Berzsenyi Dániel nevezetes életrajzi levelét Kazinczyhoz).

A monográfia négyféle nyilvánosságtípust különít el: a családit, a barátit, az irodalmi és az intézményesülőt. Ezek az önálló fejezetet kapó tematikus egységek tárgyi és módszertani arculatukban rendkívül változatosak. Végig jellemző rájuk egy-egy probléma többoldalú, több szempontú értelmezése. A sokrétű forráshasználat mindegyik fejezetben tetten érhető, sőt a kontrollforrások bevonásával az érvelések még meggyőzőbbek. Megismerjük Dessewffyt családfőként és családapaként, Kazinczy Ferenc barátjaként, kritikusként, székrekedéssel küszködő

kultúrátámogatóként, regényíróként, költőként, közíróként és vitapartnerként.

Vaderna Gábor *A nagy másik: Egy élet-pálya kutatási lehetőségei* című fejezetét azzal nyitja, hogy Dessewffy hiába tűnik mindenki számára a magyar kultúra és politika megkerülhetetlen alakjának, hiába tudjuk róla, hogy a 19. század első évtizedeiben az irodalmi és a politikai élet több markáns eseményének egyik főszereplője volt, nézetei a halála utáni megítélésekben sohasem kaptak hangsúlyos szerepet, mindig csak a másodhegedűs szerepét osztották rá. Álláspontját többnyire csak vonatkozási pontnak tekintették, akár a Kazinczyval, akár a Széchenyivel, akár a Bajzával való ellentéteit nézzük. Vaderna perspektívát vált: Dessewffy álláspontját állítja a középpontba, amikor a grófnak Kisfaludy Sándor és Csokonai Vitéz Mihály költészete kapcsán nézeteltérése támad Kazinczyval, vagy amikor a *Hitelvitában* és a *Conversations-lexikoni* pörben betöltött szerepét tárgyalja.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Dessewffy nézeteinek centrumba helyezésével a többiek szempontrendszerre mellékessé válik. Sokkal inkább arról van szó, hogy minden vitaszereplő nézőpontjára kíváncsi, mindenkit azonos súlyú szereplőként kezel, nem érvényesíti az azóta kialakult kánon súlyozási gyakorlatát. Az irodalom- és politikatörténet azon vakfoltjait tölti meg étellel, amelyeket a kutatók időről időre felemlgettek, de részletekbe menően még sohasem beszéltek róla. Persze hiba lenne azt állítani, hogy ennél több hozadéka nincs ezeknek a fejezeteknek. Nagyon érdekes például a Kisfaludy Sándor megítéléséről szóló fejezetben az az érvelési sor, amely a dohányzásról szóló egykorú írások és versek alapján felfejti, hogy „miért éppen a pipá-

zás zavarta oly nagyon Dessewffyt Himfy költészetében” (121).

A könyv másik egészen kiváló része a *Hitel*-vitáról írott nagyívű értelmezés, amely amellet érvel meggyőzően, hogy a szakirodalom téved Dessewffy Széchenyi *Hitel*ről írott bírálatával (A' „*Hitel*” című munka' *Taglalatja*) kapcsolatban, ugyanis a gróf nem elvetette a *Hitelt*, hanem kiegészítésére és javítására tett javaslatot. S ha a magyar irodalomtudomány egyik legújabb eredményét is figyelembe vesszük, ti. azt, hogy Hites Sándornak köszönhetően a *Hitel*ről nemrégiben egy interdiszciplináris jellegű tanulmánykötet jelent meg (*Jólét és erény: Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről*, szerk. HITES Sándor, Bp., reciti, 2014), akkor Vaderna Gábor könyvfejezetének jelentősége még inkább felértékelődik.

Kritikatörténeti szempontból pedig követésre méltó a *Conversations-lexikoni* pörrel foglalkozó fejezet. A 19. század vitái kapcsán nagyon kevesen vállalkoztak még arra, hogy feltárják egy vita távlatosabb kontextusát, megnézzék, hogy a résztvevők körén kívüli egyszerű folyóirat-olvasók mennyit tudtak az irodalmi élet meghatározó alakjainak belső harcairól.

De ugyanilyen alaposak és érdekesek azok a fejezetek is, amelyek Dessewffy eddig kevésbé ismert szerzői oldalát mutatják be. Az irodalmi nyilvánosság kapcsán egy fejezet a *Bártfai levelekkel*, egy pedig a gróf verseivel, versesköteteivel foglalkozik. Természetesen egyik rész sem tesz kísérletet arra, hogy Dessewffyt a magyar irodalomtörténet méltatlanul elfeledett, de tehetséges költőjévé, írójává emelje. Megismerkedünk a kéziratban maradt verseskötetek kompozíciójával, a gróf azon törekvésével, hogy a szélesebb

nyilvánosság elé akart lépni verseivel, valamint azzal, hogy az alkalmi költészet hagyományában milyen helyet foglalnak el ezek a versek. A *Bártfai leveleket* illetően a szerző megnyugtatóan feltárja a mű keletkezés- és kiadástörténetét, egykorú kontextusát, a hasonló tárgyú írásokat, végigvezeti, hogy a regény hogyan jutott el a baráti nyilvánosság közegeiből (Döbrentei Gábor és Kazinczy Ferenc a megjelenés előtt bírálatot írt a regényről) az irodalmi nyilvánosság elé. Kiderül, hogy a barátok által sokra tartott *Bártfai levelek* iránt az olvasóközönség alig érdeklődött; minden ívtartó arról számolt be Dessewffynek, hogy csak néhány példányt sikerült eladnia. Sem ő, sem baráti köre nem tudta mire vélni a sikertelenséget, bennük az a hit élt, hogy egy ilyen jól sikerült munka iránt lesz kereslet, kiadásával haszonra is szert lehet tenni (175). Vaderna úgy véli, a Dessewffy kezén átfutó források alapján arra nemigen lehet választ találni, hogy „miért is keletkezett a könyv tágan értelmezett szerzői gárdája (melybe az író, a kritikusok és a másoló is beleértendő) és az olvasóközönség reakciója között ilyen éles ellentmondás” (175).

Talán a könyvkiadással kapcsolatban néhány kérdést érdemes lett volna még körüljárni. Egyrészt azt, hogy a könyv piacra kerüléséről csak az ívtartókon keresztül értesültek-e a vásárlók, vagy a sajtóhirdetésekből is tudtak róla. Másrészt azt, hogy a terjesztést csak a baráti kör végezte-e, vagy a könyvárusokhoz is került eladásra szánt példány. Harmadrészt azt, hogy Dessewffy hogyan viszonyult az irodalom piacosodásának különböző jelenségeihez – erről annyi derül ki, hogy nem pusztán reprezentációs szándékkal írt, voltak írói ambíciói is, s hogy a Döbrenteivel való levelezésében

kimutatható, hogy megvolt benne az irodalmi piacra termelés igénye (175). A 19. század első évtizedeiben éppen a könyvkiadás volt az egyik olyan terület, ahol már látványosan tetten érhető a mecénatúra alapú irodalmi élet fokozatos háttérbeszorulása és a kapitalizálódás első jeleinek mutatkozása. Változtak a könyveladási stratégiák: kezdtek rendszeressé válni a sajtóhirdetések, s a könyvárusok egyre jobban bekapcsolódtak az értékesítésbe. Negyedrészt: egyedi esetnek tekinthető-e az, hogy ennyire különbözik egymástól a kor legavatottabb irodalomértőinek és az olvasóközönségnek a véleménye, vagy lehet erre további példákat is találni.

Azt persze nem állítom, hogy a következőkben hozott példáimmal biztosan közelebb lehet jutni a válaszhoz, de e kérdések körüljárása segíthet. Dessewffy József 1810-ben így ír Kazinczy Ferencnek: „Több új magyar munkák jönnek most ki ezen időkben, [...] de szeretném előbb hallani rólok ítéletedet. Mert semmi sints a' világon, a' mit a' Magyar Kurir vagy Kultsár Úr teli szájjal ne ditsérnének, [...] azt akarnám én tudni, hogy mit foglal magában in specifico extractu valamely új eredeti munka. Tsak azon új magyar könyveket, mellyeket Te fogsz nékem javasolni: akarom magamnak meg szerezni.” (Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Alsó-Olyson, 1810. dec. 1., *Kazinczy Ferencz levelezése*, kiad. VÁCZY János, VII, Bp., MTA, 1896, 182.) A gróf kifogásolja azt a gyakorlatot, hogy a kiadók és a könyvárusok a sajtóhirdetések összeállításakor a biztos haszon érdekében egyszerre adnak számot a náluk kapható, népszerűnek számító könyvekről, és némi haszon reményében a kevésbé kelendőkről. Vagyis az a problémája, hogy nem tesz-

nek különbséget értékes és eladható között. Dessewffy úgy érzi, hogy a sajtóból nem kap elegendő információt a könyvekről. Mint értő, a szépirodalomra fogékony olvasó hiányolta a hirdetésekben szereplő könyvek valamilyen értékelését. Azzal pedig, hogy a levelezés közegéhez fordul, azt az előfeltevést fogalmazza meg, hogy Kazinczy ezekről a könyvekről nemcsak a sajtóból, hanem más csatornákon is szerzhetett előzetes információkat.

Dessewffy számára a legnagyobb különbséget a levélhírek és a sajtóhírek között az jelenti, hogy a sajtóhirdetésekből teljesen hiányzik az a szándék, hogy csak az értékesnek tudott irodalmat kívánják propagálni, kiadni, eladni. A nyomdászok-kiadók elsősorban haszonra törek-szenek, és hirdetésekben emiatt Dessewffy értéknivellációt érzékel. De beszédes az is, hogy a gróf először a Magyar Kurir, valamint a Hazai 's Külföldi Tudósítások könyvhirdetési rovatát nézte át, vagyis könyvvásárlási szándékát először a hirdetésekre akarta alapozni, s csak ezután írt Kazinczynak.

Ennek ismeretében jó lenne tudni, hogy a *Bártfai levelek* eladásakor egyedül az egyéni terjesztők befolyására, rábeszélő képességére és a helyi közösségben betöltött tekintélyére bízták-e a könyv sikerét, vagy a könyvárusokat is bevonták az eladásba. Ha nem, akkor tisztában kellett lenniük azzal, hogy lassabb és talán kevésbé hatékony lesz az eladás: a könyvárus a saját haszna érdekében sajtóhirdetés formájában időről időre megjelentette a nála kapható könyvek listáját, de az egyéni terjesztők nyilvánvalóan nem házaltak újra és újra a náluk ragadt példányokkal, hanem egyszerűen visszaküldték őket. (Sőt Dessewffy regénye kapcsán éppen kiderül, hogy a prenumerációt

végzők még ez utóbbi feladatra sem igen voltak hajlandóak.) Persze amennyiben a sajtóhirdetésekből újra és újra felbukkant tételként a *Bártfai levelek*, abból kiindulva, amit Dessewffy is tapasztalt az átböngészésük során, nem lehetünk biztosak abban sem, hogy valakinek éppen ezen a munkán akadt meg a szeme (nyilván Dessewffyvel ellentétben az átlagos olvasó nem fordult tájékozott irodalomértőhöz tanácsért).

A rendszer sajátos kettőssége és az olvasóközönség válogatási kedve Kisfaludy Sándor 1810-es évek közepén kiadott munkái során is tetten érhető. A *Himfy* és a *Regék* 1810-es évekbeli újrakiadása teljes siker volt, ellenben az 1816-ban megjelent *Hunyady* című dráma nem vonzotta az olvasókat. Ez azért különös, mert Kisfaludy a dráma megjelenésekor már sikerszerzőnek számított, mégis úgy tűnik, a vásárlók szeszélye a szépirodalmi művek esetében kiszámíthatatlan volt. Az elmondottaknál természetesen jóval összetettebbnek látom a magyar irodalom eladási és propagálási gyakorlatát a 19. század első évtizedeiben, de talán ennyiből is látszik, hogy nem feltétlenül a mű minősége volt mérvadó a folyamatban. Ha tudnánk, hogy a *Bártfai levelek* értékesítésében az egyéni terjesztőkön kívül kik voltak érdekeltek, s azt, hogy a sajtó beharangozta-e a mű megjelenését, vagyis lenne ismeretünk arról, hogy Dessewffyt minden követ megmozgattak-e a sikeres könyvpiaci szereplés érdekében, akkor még inkább megállná a helyét Vaderna Gábor állítása: miszerint éles különbség volt a baráti kör és az olvasóközönség megítélése között.

Az intézményesülő nyilvánosságra koncentráló tematikus egység egyik fejezete Dessewffy 1828-ban vezetett kéziratnaplótörredékét értelmezi. A napló-

írás kiváltó oka az volt, hogy a szabolcsi birtokai és a kassai háza között ingázó gróf hosszabb időre Pestre kényszerült. Tagja volt az 1825–27-es országgyűlésen életre hívott regnikoláris deputációnak, a Magyar Tudós Társaság alapszabályát előkészítő bizottságnak, valamint részt vett a kaszinó alapszabályainak kidolgozásában. A dietetikai feljegyzésekkel induló napló néhány nap után az erkölcsi és társalkodási életéről tett megfigyelések szövegterevé válik, de választ kapunk arra is, hogy mit jelentenek Dessewffy számára a város terei. Vaderna Gábor úgy véli, a témafelvetés, majd -váltás azal magyarázható, hogy a gróf kikökölt megszokott életrendjéből, s csakis bioritmusának helyreállta után volt képes a társasági élet eseményeinek elemzésével foglalkozni. Nagyon érdekes – állapítja meg Vaderna –, hogy a naplóban a politika színtere, a deputationális ülések már nem lesznek említésre méltók (a gróf nyilván jól tudja, hogy ezekről készül hivatalos feljegyzés), figyelme a kulturális és a társasági élet új közegeire összpontosul. A megélenkült társasági élet kihívást is jelentett számára, hiszen a mindinkább erőteljes pesti centralizálódás előtt a kapcsolattartás legfőbb fóruma a levelezés volt, személyes érintkezés leginkább csak a politika színterén, az országgyűléseken zajlott.

Vaderna Gábor igen magas színvonalú, interdiszciplináris jellegű munkát írt, amely azért lehet rendkívül figyelemre méltó a korszak kutatói számára, mert a 18–19. századi irodalom eddig ismeretlen vagy ismertnek *vélt* társadalmi összefüggéseit teszi láthatóvá. Sőt a könyvet bizonyára majd történész körökben is haszonnal forgatják. Az *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf*

Dessewffy József életművében című monográfia olyan forrásokat szolgált meg és tesz kiemelkedően fontossá, amelyek korábban feldolgozatlanok voltak, vagy néhány részletük csak adalékként kapott figyelmet. A hatalmas nyomtatott és kéziratos forrásanyag feldolgozásával a szerző a magyar irodalomtörténet egyik

nagy adósságát törlesztette. Az ötletgazdag értelmezéseknek, a jól átgondolt szerkesztési és tagolási módnak, a rendkívül tartalmas és befogadó-barát lábjegyzeteknek köszönhetően az olvasó az eddig szinte ismeretlen források ellenére is otthonosan érezheti magát Dessewffy József világában.

Szalisznyó Lilla

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1996–2000

Általános rész. Személyi rész A–Zs

Szerkesztette Csóra Karola, Budapest, Argumentum Kiadó, 2014 (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája, 10), 672 l.

Tizedik, mondhatni jubileumi kötetéhez érkezett a most az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont részét alkotó Irodalomtudományi Intézet alapvető kézikönyvsorozata, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*. Az első mondat tehát nyugodtan a meglepedésé lehet, hiszen ilyen átfogó és folyamatos vállalkozás eddig még nem akadt a magyar nyelvű bibliográfiák történetében. Egy ilyen vagy hasonló sorozat értékét mindig azok a nehezítő körülmények mutatják, növelik, amelyek a mindenkori szerkesztők vállát nyomták. Kezdetben meg kell(ett) küzdeniük az előmunkálatok hiányával, gyűjtőkörüi szűkösségével, az anyaggyűjtő és -feldolgozó társak kis számával, a részvevők életkorának függvényében a szakmahű tapasztalatok visszaforgathatatlanságával, a mindig csökkenő anyagi lehetőségekkel, a kiadói szakba jutott munkák véglegesítőinek hajszoltságával, a visszhang szinte teljes hiányával. Továbbá a kereslet, az olvasói-felhasználói

igények gyengülésével, s a mostanában az összes problémát megoldani gondoló, mégis – legalábbis hazai viszonyok között – inkább azokat szőnyeg alá söprő online közlések erőltetésével.

Ez a megjegyzés, talán mondani sem kell, nem a hálózati közléseket opponálja, igaz, e sorok írója nem hisz mindenhatóságukban, ráadásul az egy-két év után akadozóvá váló, majd megszűnő adatbázisokat ugyanolyan tisztességtelen erőpocsékolásnak tartja, mint a hamar abbahagyott, csonka nyomtatott repertóriumokat, bibliográfiákat. Más, a világ tudományos megismerésében nagyobb múlttal rendelkező, jobb anyagi helyzetű, szellemileg fegyelmezettebb nemzetek talán jobban állnak a bibliográfiák számát és minőségét illetően is, de az igazi választóvonal mégis a fizikailag kézbe vehető s a még csak tervezett, vagy soha el nem készülő munkák között húzódik; így hát a recenzió elején említett elégedettség innen tekintve teljesen megalapozott.

A tíz kötetben a fő szerkezeti és adatközlési elveket illetően sikerült az egység és a következetesség megteremtése, emellett minden tárgyalt időszakának megvan a maga bája és jellegzetessége, ami részben a szerkesztő, részben a felölelt korszak adottságaiból ered. Például a Botka Ferenc által összeállított nyolcadik kötet (1945–1970) tartalmazza a következő szerzőket is: Bethlen Oszkár, Falus Róbert, Germanus Gyula, Jász Dezső, Károlyi Mihályné, Kossa István, Marosán György, Münnich Ferenc, Ságvári Endre, Sík Endre, Szabó Árpád. Érdekes névsor: igaz, hogy mindmind igen vékony szálon kapcsolódnak a magyar irodalomtörténethez, mégis igen jellemző működésük egy-egy eleme a nevezett időszakra. Ehhez hasonló gyűjtőkori érdekességek, ha nem is evvel az irányultsággal, a tizedik kötetben is megfigyelhetők.

Noha a tárgyalt munka önmagában is megáll, mégiscsak egy sorozat (pillanatnyilag) utolsó kötete, ami bizonyos mértékben – például a gyűjtőkör vonatkozásában – tartalmilag és formailag is megszabja, befolyásolja tartalmát. Az 1996–2000-es éveket felölelő kötet közvetlen előzményének az 1991–1995 közötti fél évtizedet regisztráló bibliográfia tekinthető. Mindkettő a megjelenésükhöz közeli időszakot tartalmaz, s a záró és a megjelenési évek között egyforma idő telt el, de a második terjedelme valamivel kisebb. Szerkezetük egyforma – általános és személyi rész –, az előző kötetekben kialakított gyakorlatnak megfelelően, ahogyan a feltárt anyagnak a két fő részen belüli tagolása is.

Minden bibliográfia, különösen pedig a tárgyalt, kettős tükör, azaz a valóság kétféleképpen visszaverődő arcát mutatja. Meglátni benne (1) először is azt, hogy a

magyar irodalommal magyarul foglalkozó kutatók miként, milyen mélységben és milyen kiterjedésben dolgozzák fel egy-egy időszak élő, illetve a gyűjtőkori időhatár éveiben már múltbeli szerzők életét, műveit, a korszak jelenségeit, anyagi és szellemi összetevőit, azaz hogyan bánnak a forrásokkal; (2) másfelől azt, hogy a közvetítők miként építik be ezeket a forrásokat az irodalmi megismerés folyamatába. Mint az előző köteteknél, itt is érvényesül az aktualitás és történetiség az előfeltevésben, a jelenre figyelő, egyben a múltra visszatekintő szemlélet az adatgyűjtésben, a pontosság, a következetesség és az egyszerű (gyors) visszakereshetőség a közlésben.

Nem valószínű, hogy e bibliográfiai sorozat kötetait bárki is folyamatosan olvasná, hiszen nem erre a célra készültek. Az érthető célorientáltság, a mindig csak néhány tételre koncentrálódó keresés azonban elfed bizonyos jelenségeket. Nem tanulság nélküli ugyanis, hogy a legtágabb értelemben vett magyar (szép) irodalmi alkotók közül az egyes kötetek személyi részébe róluk szóló irodalommal kik s mekkora terjedelemben kerültek be; avval a megkööttséggel, hogy közölni (válogatni) nyilván kizárólag abból az anyagból lehet, ami a bibliográfus elé kerül. Hiába éreznék például valaki úgy, hogy Herczeg Ferencnek – mint az első világháború előtti magyar társadalom megkerülhetetlen szerzőjének – helye lenne egy kortársi névsorban, ha ezt a róla és munkáiról szóló 1996 és 2000 között született elemzések, értékelések nem támasztják alá. De a rendelkezésre álló és feltárt anyagból szerkesztett személyi rész tételei – mennyiségükben –, azok íróinak szándékától függetlenül is egy, a szakma által visszaigazolt értéksorrendet

foglalnak magukban. Ez a tervezettség és előfeltételek nélküli mérce megmutatja a tudományos érdeklődés változásait, az alkotóerő alakulását, az olvasói elvárások beteljesedését vagy csalódását, az alkotók és a szakemberek szövetségeit és még számtalan más, publikációt kiváltó tényezőt. A rangsor nyilvánvalóan az egyéb kritériumok alapján felállítható listák egyike csupán, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy ennek a fél évtizednek jellemző keresztmetszetét adja.

Hogyan következnek tehát az alkotók a személyi rész hasábszáma alapján, csökkenő sorrendben, 13 hasábtól 3 hasábig (fél hasáb különbségeket is figyelembe véve)? Bár a fogyó tételeszám semmit sem mond az egyes közlemények tartalmáról, mégis jelzi a szakmai érdeklődés aktuális és változó irányát, orientál és egyben feladatokat is kijelöl. A ferde vonalak az egész vagy fél értékkel csökkenő hasábszámra utalnak. (1) Németh László, Petőfi Sándor / (2) Márai Sándor / (3) József Attila, Madách Imre / (4) Kosztolányi Dezső / (5) Pilinszky János / (6) Babits Mihály / (7) Ady Endre / (8) Illyés Gyula / (9) Mikszáth Kálmán, Szabó Lőrinc, Vörösmarty Mihály / (10) Arany János, Esterházy Péter, Kölcsey Ferenc, Mészöly Miklós, Móricz Zsigmond, Tandori Dezső / (11) Nagy László, Petri György, Weöres Sándor / (12) Bella István, Füst Milán, Kassák Lajos, Nádas Péter / (13) Csokonai Vitéz Mihály, Déry Tibor, Kazinczy Ferenc, Krúdy Gyula, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Zrínyi Miklós / (14) Bessenyei György, Fodor András, Tamási Áron / (15) Balassi Bálint, Bertha Bulcsu, Berzsenyi Dániel, Bodor Ádám, Csáth Géza, Csoóri Sándor, Darvasi László, Kodolányi János, Orbán Ottó, Ottlik Géza, Örkény István, Szabó Magda.

A két legfontosabb pontra pillantva azonnal szembetűnő, hogy a közelmúlt néhány kedvelt szerzője – Ottlik, Örkény, Szabó Magda – kissé háttérbe szorult, az viszont valószínű sokak számára meglepő, hogy Németh László Petőfivel egyforma gyakoriságban az első helyen található.

Az úgynevezett régi magyar irodalmat Zrínyi Miklós és Balassi Bálint, a két költő képviseli. E tény részben a hagyomány, s a kutatói iskolák egymást követő generációinak fontosságára, másfelől – a hiányzó szerzőkre gondolva – az (anya- és idegen-) nyelvi problémák elidegenítő hatására utal. A felvilágosodás és az 1848-as forradalom közötti évtizedeket Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály képviselik, a század második felét Madách Imre, Petőfi Sándor, Arany János és Mikszáth Kálmán. Az összes többi szerző, negyvenkilencből harminchét a 20. században élt és alkotott. Elgondolkoztató ez a névsor, főként a nagyszámú 19. és 20. századi szerzőre tekintve, akik között azonban nem található meg sem Jókai Mór, sem Kemény Zsigmond, sem a sokfelé kísérletező 19. század végi írók, sem Móra Ferenc, sem Áprily Lajos, sem Dsida Jenő, sem Rónay György; e néhány kiragadott név az érzések, benyomások áttételek nélküli(nek tűnő) közlésével szemben tartózkodó kritikára utal. Az ízlésváltozás nem kizárólag hazai jelenség, német nyelvterületen például Rilke befogadói bázisa szűkült, miközben életműve természetesen változatlan maradt.

Arra is rávilágítanak a személyi rész tételei, hogy mely szerzők munkásságához kapcsolódnak hosszabb vagy rövidebb ideig elkötelezett kutatók. Látszik

például, hogy Pozsvai Györgyi éppen a 19. század végi, többször elfeledett és többször felfedezett prózaírók – Asbóth János, Petelei István – kutatója volt. Ugyanígy kötelezte el magát Lőrinczy Huba Ambrus Zoltán mellett, halála egyben az érdeklődés hiányát is hozta. Élénk kritikai visszhang kísérte Bodor Ádám prózáját, míg inkább a nyelvi kérdések iránt is érdeklődő befogadás Esterházy Pétert. Déry Tibor munkásságának hivatott rekonstruálója volt Botka Ferenc. Ebben az öt évben Ignóus neve egyértelműen összefonódott Angyalosi Gergelyével. Jól körülhatárolható szakmai érdeklődés kíséri többek között Balassi Bálintot, Bessenyei Györgyöt, Berzsenyi Dánielt, Csokonai Vitéz Mihályt, Eötvös Józsefet, Kazinczy Ferencet, Kölcsey Ferencet, Madách Imrét. Ady Endre, Arany János, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső életművét éppen ellenkezőleg, nagy létszámú kutatói és közvetítői gárda figyelme veszi körül; míg azonban Ady, Arany és Kosztolányi esetében egyenesnek mondható a kutatói, közvetítői jelenlét, Babits esetében alapvetőek – bár nem egyforma színvonalúak – Éder Zoltán, Kelevész Ágnes, Sipos Lajos és Téglás János közleményei. A Csáth Géza és műve iránti érdeklődést Dér Zoltán, Bori Imre, Szajbély Mihály neve fémjelzi. Egy-egy alkalom aktuális figyelemnövekedésére utal például a Bertha Bulcsu-émlékkönyv, s tanulmánykötetekben újraközölt írásokkal koszorúzott első megjelenések adják a Berzsenyi-recepció kiegyensúlyozottságát. Baka István befogadását pedig jelentősen erősíti egy szekszárdi szál. Kétségtől a legkarakteresebb, eltéveszhetetlen kutatói kör foglalkozott József Attila személyével és műveivel ebben az időszakban.

A beválogatott személyek között azonban akadnak olyanok, akik fejtörést okoznak. Vajon Anonymus magister vagy Bonfini dekádjai (*A magyar történelem tizedei*) e bibliográfia gyűjtőkörébe tartoznak? Bartók Bélát nehezen okolja az egyetlen Kosztolányi-riport, vagy ha igen, akkor annak inkább az ő neve alatt kelle-e szerepelnie. Bél Mátyás három tételére sem az irodalomtörténeti megközelítés jellemző. Bibó István nem egy ellenkező előjelű felfogás jegyében került a bibliográfiába, mint Botka Ferenc említett szerzői? Vajon Brunszvik Teréz önmagában érdekes, ám inkább a mindennapok történelméhez, nem pedig az irodalomtörténethez tartozó naplója felveendő? Cserei Mihály históriája nem inkább egy történelmi bibliográfiába való? Jászi Oszkár pedig talán egy politikatörténetébe? Körösi Csoma Sándor, bár a magyar művelődéstörténet jeles, némiképp enigmatikus alakja, legfeljebb Jókai regénye nyomán illene az irodalomtörténet kézikönyvébe. De itt nem ilyen említések sorakoznak. Losontzi István munkája inkább a földrajz- vagy történettudományt gazdagítja. A probléma legjobban talán Herman Ottó esetében érzékeltethető. A bibliográfia ugyanis felveszi képviselőházi beszédeit, amelyek – a tételhez fűzött jegyzet szerint – sajtó- és könyvtártörténeti vonatkozásokat tartalmaznak.

Igaz, hogy az általános részben – e bibliográfiai sorozat minden eddigi kötetének megfelelően – található könyv(tár)- és sajtótörténeti tételek is, ha azonban Herman Ottó, akinek munkássága nem az irodalomhoz kapcsolódott, a személyi részben önállóan szerepel, felvetődik a kérdés, vajon mások miért nem, akiknek munkássága szintén tartalmazza az említett ismérveket? Ezek a tételek természete-

sen kitekintést adnak, növelik a láthatárt, csak az a kérdés, hogy ez a tág szemlélet miért nem általános. Hosszú névsorra persze nincs szükség. Magától értetődik, hogy minden – esetleg csak laza szálakkal a gyűjtőkörbe tartozó – tétel nyereség, ámde a felsoroltak azonnal a többi hasonló hiányára utalnak. Befejezésül még egyetlen, hasonló, bár kiragadott kérdés: amennyiben az átnézett lapok között szerepel a Hadtörténelmi Közlemények, akkor vajon a témakörbe jobban vágó és irodalomtörténeti írásokat s recenziókat is közlő Hungarológia miért nem?

De mindez magának a tizedik kötetnek, a közreadott anyagnak a használ-

hatóságából semmit le nem von. E sorok írója éppen befejezte középiskolás éveit, amikor a sorozat első része megjelent. Most, amikor lassan már pályáját készül lezárni, immár a tizediket is kézbe veheti. Több mint negyven éve eszébe sem jutott, hogy az utolsóhoz neki is lehet majd valami köze, ma viszont örömmel konstatálja, hogy annyi talmi és múlt-kony esetlegesség után e bibliográfiák – kimagasló adatgazdagságuk mellett, s az elmúlt évtizedek hozta szelekció ellenére is – az állandóságot, a megbízhatóságot és a folyamatosságot képviselik, azt, amire oly nagy szükség van minden elkötelezett tudományos munkában.

Buda Attila